

על הספרות, כלומר: על השיבוש

ספרות עלילתית במיטבה מעמיסה שיבוש על שיבוש.

היתה לי פעם שותפה ליצירה, משוררת כשרונית. חלמנו להוציא לאור כתב עת. בחרנו שם והסכמנו על צבע ללוגו, רשמנו עמותה ופירסמנו קול קורא. אבל היה שם יותר מדי מתח רומנטי שלא זה היה מקומו ולא זה זמנו. שנינו היינו כרוכים בסיפורי אהבה אחרים. לא מימשנו את התשוקה וגם לא את היוזמה. במהלך שקול פרמנו את השותפות ואף גיליון לא ראה אור.

רגע לפני הסוף הספקנו לבחור לפרסום סיפור יחיד, שאת זהות מחברו שכחתי. זכור לי רק שתורגם מרוסית. גיבור העלילה היה חוקר קוטב כלשהו, אולי אמונדסן, שספינתו נלכדה במפרץ קפוא ונידח. במהלך החורף הארוך התוודעו החוקר ומלחיו לקהילה האינואיטית המקומית, והסיפור עסק ברובו בחשבון. תפיסת הכמות של האינואיטים היתה שונה מזו של האירופים, וכל צד ניסה לשכנע את האחר באריתמטיקה שלו. קטונתי מלהגדיר מהי ספרות, אבל אני מזהה מכנה משותף בין שני הסיפורים שסופרו כאן: זה שלא הופיע לבסוף בדפוס, וזה שבגללו כתב העת לא ראה אור. האחד הוא יצירה ספרותית, והשני יכול להיות בסיס ליצירה כזאת. שניהם ניזונים מן השיבוש. שתי תוכניות תוכננו וכשלו: הים הקדים לקפוא. הלב רתח מדי.

יצירה נרטיבית מחייבת מכשול וניזונה גם מאסונות. קשיים שאנחנו מתעבים במציאות חיינו הם הדשן שבו פורחות הפרווה והשירה. חשוב לזכור שלא כל אמנות זקוקה למחולל שלילי: ציור מחול ומוזיקה משתפרים אמנם כשיש בהם מתח והפתעה, אבל השיבוש לא הכרחי להם, וניתן להפריח בהם הרמוניה טהורה. לא כך בספרות, שהיא מעצם טבעה אמנות הצרה והמצוקה.

ההבנה הזאת ניתנה לי כבר בתיכון, בשיעור שעסק במודל של בניית סיפור. מיד אחרי האקספוזיציה הופיע קונפליקט. "משהו לא טוב מוכרח לקרות", הסבירה המורה, ואני השתאתי. ההבנה כמה צדקה הייתה בי בשנים שבהן קראתי וכתבתי בעיקר ספרות מסע. הבנתי שספרות כזאת מחייבת מסע קטוע ומסורבל, הכרוך בזרות, בסכנה, בבדידות

ובאובדן דרך. תנאים בלתי-נוחים ותפניות בלתי-צפויות הם שמחיים אותה. אם יצאתי מנקודה א' לנקודה ב' והגעתי אליה בקלות, אצליח לכתוב כתבת תיירות. אך אם נתקלתי בדרך ולו באבן קטנה אחת, ניתן לי להניע גלגל פיזי, רגשי ואינטלקטואלי שיחזיר אל היצירה מהות ועומק.

בשנת 2005 יצאתי לדרום ארצות הברית כדי לכתוב שם יומן מסע. לא נסעתי ברכב משלי אלא ברכבות, באוטובוסים ובטרמפים (לא כבחירה מושכלת, אלא משום שעדיין לא היה לי רישיון נהיגה). תלאות התחבורה הולידו שיחות וחוויות בעלות משמעות יתרה. במהלך המסע גם חליתי, איבדתי את כרטיס האשראי ונעקצתי על ידי חרק כלשהו, שגרם לכל עורי לגדל שלפוחיות סגולות. התקלות הללו לא הוסיפו עניין אנקדוטלי בלבד. הן קירבו אותי למקום ספרותי ממשי.

מיטב ספרי המסע וההרפתקה נפתחים במלכודת: בראשית האודיסיאה של הומרוס לכוד הגיבור בידי הנימפה קליפסו. שבע שנים שלמות הוא עושה באי שלה. דמות המספר של "בדרכים" ממתינה לשווא לטרמפ הראשון של הספר, עד ששולח ג'ק קרואק את בן דמותו לחזור לניו יורק באוטובוס. מחבריהם של יומני מסע תיעודיים מרבים לקחת על עצמם משימות הגדולות מעט מכפי מידתם. הגעה קלה מדי ליעד היא מתכון לסתמיות. כישלון או משבר מאפשרים התבוננות בעולם.

העיקרון חל גם על שירה שיש בה ממד של מסע. בשנת 1870 נמלט ארתור רמבו ברגל מבית אמו בעיירה שארלוויל שבצפון צרפת והצליח לחצות את הגבול הבלגי. בשיר ושמו "הבוהמה שלי" הוא מיטיב לתאר את ההתרגשות שבמסע ואת יופיים של הלילות, אבל שיאו של השיר בא בסופו, אז נפרמים שרוכיו והוא נאלץ לשבת על אבן ולשרוך את נעליו. שני דימויים בבית האחרון הם מהיפים בשיר: שריכת הנעל כפריטה על מיתרי נבל, וקרבתה הפתאומית של רגל אחת אל הלב.

מחוץ לקליפתה המגוננת של סוגה אחת, הספרות היא עולם של ניגודים. עד כמה תקף עקרון השיבוש בספרות שאינה עוסקת במסע? עד כמה הוא תקף בספרות שאינה מערבית, באנטי-רומן או בשירה אנגלית של המאה ה-18? מן הסתם – לעיתים השיבוש הוא עיקר ולעיתים הוא נעדר. אמנויות אחרות הנשענות על המילה הכתובה נענות לו על פי רוב. הרבה לפני סמואל בקט נאבקה המחזאות בדפוסיה של ספרות העלילה, ובכל זאת זכור לי אירוע תיאטרון אחד שספגתי בחיי כצופה ולא כלל שיבוש. הוא נעדר טקסט, ובמחשבה שנייה היה בכלל מיצג.

גם בקולנוע נערכו תמיד ניסויים בפרימת הנרטיב. בסרטי mumble core אמריקאים מפטפטות הדמויות במשך סרטים שלמים ללא כל מתח או התנגשות. רוגע דומה שורר בסרטי הבמאי היפני הירוקאזו קורה-אדה. אנשים אוכלים, מטיילים בפארק ומשוחחים, בלי שתפנית כלשהי, שלילית או חיובית, תשבור את רצף הפעולות הללו. אלא שכמעט תמיד קדם להתרחשות אירוע שלילי המותיר את אותותיו בגיבורים. השיבוש חיצוני לעלילה. הוא חופן אותה כאגרוף. אני מעלעל באנתולוגיה של שירה יפנית ומוצא שהעננה הזאת מרחפת גם שם. העורב המפורסם של באשו הוא רק עורב, והענף שעליו הוא מתיישב הוא רק ענף, אבל דבר-מה מכביד על נפש המשורר ונוגע בשניהם. משהו לא טוב קרה.

כך נראות נגיעות מינימליות ונרמזות של שיבוש. מנגד: ספרות עלילתית במיטבה מעמיסה לעיתים שיבוש על שיבוש ומקימה מערכת בארוקית של סולמות וחבלים. לא רק רומנים עבי כרס הם כאלה: אפילו אגדות ילדים מכשילות את גיבוריהן שוב ושוב. לצד מיטת בתי הפעוטה אני מייפה אותן ככל יכולתי, ולבסוף מוותר ומנסה להמציא אגדה משלי, על פילים חמודים, מלאי אהבה. מובן מאליי שבמהלך העלילה המאולתרת חווים הפילים מיני תקלות משונות, אחרת תאבד הקטנה עניין ולא תלמד דבר חדש.

לסיום אני שר לה יצירה עברית שאין בה כל שיבוש. השיר "פזמון ליקינטון" של לאה גולדברג מציג עולם מתפקד: הלבנה מבקשת מן העננים שימטירו גשם על הגן, העננים נענים והגן פורח. זה נכון, אבל כשגולדברג מעניקה נרטיב מורכב יותר, גם כן במסגרת כתיבתה לילדים, אנחנו מקבלים את המפוזר מכפר אז"ר. הנה הוא לכוד כאודיסאוס בקרון רכבת נייה, לא מבין מדוע אינו מגיע לירושלים.

המפוזר, שגולדברג שאלה את דמותו מן הסופר הרוסי סמואיל מרשק, הוא אדם שמתכנן את מהלכיו בקפידה. תמיד הוא יוצא מן הבית עם שתי מטריות: אחת פתוחה, למקרה של גשם, והשנייה סגורה, למקרה שגשם לא יירד. לפגעי מזג האוויר הוא ערוך, ולכן טבעי שיפגע בו גורם אחר: מיזוג של פגמי אישיותו ומורכבות העולם שסביבו. אם עקרון הבסיס של הספרות הוא "האדם מתכנן ואלוהים צוחק", הנה לנו הגשמה מושלמת שלו.

מכיוון שבספרות לא האלוהים הוא הצוחק אלא היוצר, דומה שיש בכתיבה הספרותית יסוד מתעלל בלתי־נמנע. אילו היה מחבר "רומיאו ויוליה" אמן חזותי, ניתן היה לו להנציח אוהבים אחוזים בנשיקה ללא רעל או פיגיון. אוגוסט רודן עשה זאת בברונוזה, קונסטנטין ברנקווי באבן. בהיותו חרש מילים, נגזר על שקספיר להמית את שני גיבוריו. אפילו הסונטות שלו מלאות קנאה, חשש ותעתוע. בדיוק משום כך הן לא שמאלץ.